

примите недостойную Георгия¹. Предаденият акростих напълно съпада с другия Московски препис, за който бе дума. При това акростихът е също в първия канон на светеца (в службата е имало два канона, както и в другия ръкопис). Следващото съчинение започва чак на лист 126, което подсказва, че в службата може би е включен текстът на Скилицовото житие за Иван Рилски.

Отделни песни или стихирите от канона са заемани и вмъквани в други служби на Иван Рилски, както изобщо са практикували средновековните книжовници. Такива заемки напр. имаме в ръкопис № 116 на Софийската народна библиотека, в който на л. 195 об е преписана цялата първа песен, на л. 196 об—197 — цялата трета песен, както и други стихире, пръснати дадени из текста на службата².

КОНСТАНТИН ВЕЛИЧКОВ И ФРАНЦИЯ

Желю Авджиев

Преди шестдесет години на 16 ноември 1907 г., още на другия ден след пристигането си, умира в Гренобъл Константин Величков. Не само последните дни, но цялата жизнена и писателска съдба на този наш общественик и писател е свързана с френската култура и литература, с Франция изобщо. Да припомним по-важните факти, като прибавим и някои по-неизвестни данни за неговата смърт, извлечени от френската преса.

Първите и в същото време най-дълбоките и трайни впечатления на Величков от френската литература, а косвено и от свободоловния френски дух, са от времето на неговото учение в цариградския френски лицей. Когато властите поискали един младеж от Пазарджик, който да учи на държавни разноски, градската управа единодушно предлага и изпраща Величков — проявил се вече като способен и прилежен ученик. И през септември 1868 г. той постъпва в Lycée Imperial Ottoman. По същото време и по-късно тук учат: Стоян Михайловски, Георги Н. Златарски (известният по-късно професор-геолог), Хр. Генадиев, Ан. Франгя (политически дейци) и др. Организиран по френски образец и с преподаватели и възпитатели французи, лицейът давал възможност на своите възпитаници не само да научат отлично френски език, но и да се запознаят с френската литература, с богатата и поучителна история на борбите на френския народ за свобода. . .

Проявил скоро литературните си интереси и поетична дарба в края на учението си той е licencié en littérature, — Величков заживява с творчеството на Виктор Юго и Алфред де Мюсе, на Ламартин и Андре Шение. При първата си среща с Вазов в Цариград лицейстът Величков му говорил възторжено за любимите поети и дори му издекламирал с патос началото на „Езерото“ (Le lac) на Ламартин. В автобиографичния разказ „Един цитат от Андре Шение“ писателят ще разкаже по-късно как (след като в защита на България по време на един обед хвърля ножа си върху свой съученик — грък и му счупва зъб) стиховете на Шение, които цитирал в писмото си по поддиректора на лицей-французин,

D'une prison sur moi les nuers pèsent en vain:
j'ai les ailes de l'espérance.
(Напразно над мене тежат тъмничните стени,
аз имам крилете на надеждата)

¹ Вж. Описание славянских рукописей библиотеки Свято-Троицкой Сергиевой лавры. Часть II. Москва 1878, стр. 203.

² Този текст на службата показва доста старинни пасажи, значителни различия спрямо други обнародвани преписи, поради което заслужава обнародване и по-специално проучване.

то спасяват от по-тежко наказание. . . Може би тези „криле на надеждата“ са дали кураж на арестувания участник в подготовката на Априлското въстание да излезе пред европейските анкетири и с вдъхновени слова да разкрие трагедията на затворниците.

От лицейските години датира и първите преводи на Величков от френски език. В сътрудничество с другаря си Г. Николов превежда и издава през 1872 г. в Цариград драмата на Виктор Юго „Лукреция Борджия“ (Lucrèce Borgia). Запознаването с драматургията на Юго вероятно е вдъхновило и подпомогнало младия поет да напише същата година и своята първа драма „Невянка и Светослав“, играна както е известно с успех в театър „Османе“. Но младият Величков съвсем не ограничава и не стеснява интересите си. Той, както и цялата ни възрожденска и следосвобожденска интелигенция, се запознава не по-зле и с руската литература и заобиква с не по-малка сила Пушкин, Лермонтов, Некрасов. . . Затова следващият му превод е „Русалка“ на Пушкин. Изобщо френската култура и предимно френската романтична литература подпомагат Величков в постепенното му увеличаване в патриотичното и революционно движение в страната, в изработването на неговия мироглед на общественик-патриот, поклонник на свободата, на поет-гражданин и литературен ценител. Те подхранват тогавашната и по-сетнешната любов на писателя към Русия, към братята-освободители. Тук той върви заедно със своя близък, много по-талантлив приятел — Иван Вазов.

По примера на Юго и Ламартин Величков се втурва в политическия живот в страната след Освобождението и с рядък граждански идеализъм участва в изграждането на културния живот в източна Румелия, като се опитва да съчетае политическите задължения с литературно-творческа работа. Пише много обществено-политически и литературни статии, публикува и някои от първите си разкази. А заедно с Вазов съставя добилата широка известност двутомна „Българска христоматия“, в която помества най-вече преводи от френски автори: „Емерио“ (Aymerrillot) на В. Юго, „Езерото“ (Le lac) на Ламартин, „Капналите листа“ (La chute de feuilles) на Шарл Ю. Милвоа.

И при най-напрегнатата и отговорна обществено-политическа дейност Величков успява да осъществи една своя дълго лелеяна мечта — през 1880 г. заминава за Франция и се записва студент в Парижкия юридически факултет. Не притежаваме сведения за живота в столицата на любимата му страна, за литературните му интереси и занимания. Но като имаме предвид догтоващите и по-късните му прояви на литератор — поет и белетрист, критик и преводач, и на общественик може да се предположи, че неговите литературни предпочитания не ще са надхвърляли кръга на френските поети и писатели-романтици, а идейно-политическите му интереси — традиционния буржоазен радикализъм и парламентаризъм. Новите естетически търсения на различните школи и автори, тъй характерни за края на 70-те и началото на 80-те години във Франция, или революционните идеи и завети на комунарите, завладяващи все по-широк обществен терен, са останали чужди на Величков. С право още съвременниците на писателя са виждали и в неговите критически статии влиянието на френската описателно-импресионистична критика (на Жюл Льомер по-специално), а в красноречието и изисканите му речи — блясъка и стила на френското ораторско изкуство. При скромните си поетически възможности Величков си остава — и със собствените си творения, и с преводите си — представител, така да се каже, на романтично-патриотичната литературна традиция, на възрожденския демократизъм и хуманизъм. Не разбира, подобно на Вазов, новите идейни течения, но с безукорен обществен идеализъм, с най-искрен и чист порив се отдава в служба на освободеното отечество.

Интересно е да се отбележи, че по време на престоя си в Париж Величков живее главно с проблемите в България, следи с трепет политическите събития в нея. И при известието за суспендирането на конституцията от княза той се изказва в полза на едно републиканско управление в страната. Очевидно не без влияние на политическия живот в третата република Величков пише до Данаил Юруков: „Колко право съм имал, когато казах, че България би била най-честита, ако би могла и ако би било в ръцете ѝ да се даде още в началото републиканско управление.“

Макар само една година да продължава Величковото учение във френската столица (той се връща в Пловдив, за да стане скоро директор-министър на просветата в Източна Румелия), Франция остава завинаги в сърцето му. И за него биха могли да се кажат думите на Юго:

„Всеки човек има две родини, своята и след това Франция.“ През каквито и превратности да минава по-нататъшния живот на Величков — доброволец-емигрант по време на диктаторския и русофобски режим на Стамболов и министър в Стоиловия кабинет, студент по живопис във Флоренция и учител в българската гимназия в Солун, пълномощен министър в Белград и редактор на списание „Летописи“ — той никога не престава да се интересува от френската култура и литература, да превежда най-известните произведения на френската класика.

Така, наред с неговите „Писма от Рим“ или преводите на сонетите на Петрарка и Дантевия „Ад“ се редят сонети на Ередиа, „Мизантроп“ (Misanthrope) на Молиер, „Атали“ (Athalie) на Расин и др. В своя дневник от 1 ноември 1904 г. Величков говори как след дълбоки колебания започнал да превежда „Атали“. Разбира се, той високо цени Расиновата трагедия — и заради нейното нравствено съдържание, и за нейния съвършен и блестящ стих. „Аз искам да преведа — признава той — по едно произведение от всички по-значителни драматически поети, било стари, било нови. Това е едно предприятие, което ще ми бъде мило да довърша. Имам досега една драма от Шекспира: „Макбет“, една комедия от Молиера: „Мизантроп“. Не мисля, че бъркам, че на трето място турям Расин и не съм сгрешил и с избора на пиесата. „Athalie“ е едно велико произведение. Стиховете в нея, изваяни ту от стомана, ту от сребро, звучат като божи проклетия против отстъпниците му или като славословия, които се издигат от земята към бога за даровете, с които я облагодетелствува“ (Избрани произведения, том II, 1966, стр. 432). В своите преводи Величков се стреми да остане верен на авторската мисъл, да я предаде чрез изразните средства на нашия език във възможно най-пълна и изискана форма и в съответния предимно лиричен тон. Едно по-специално и конкретно разглеждане би посочило и други качества и особености на Величковите преводи или доколко например те вече са остарели и т. н.

Веднага след завършането си от емиграция (1895) Величков публикува и драмата си „Хадерал“, създадена напълно под влиянието на първия младежки роман на В. Юго „Бюг Жаргал“ (Bug Jargal), печатана още през 1819 г. в сп. „Le conservateur litteraire“. Тук Величков е заимствувал изцяло сюжета — въстанието на негрите през 1791 г. в столицата на Доминиканската република Санто Доминго — героите, ситуацияте. . .

Разочарованият и възмутен от липсата на морал в политическия живот бивш министър, живещият в материална оскъдица и с разклатено здраве редактор и преводач търси успокоение и лек за болните си гърди пак във Франция. През есента на 1906 г. той е в Мантон — Южна Франция, Côte d'Azur. Подпомогнат материално от приятели, прекарва зимата тук — сред „тая природа пишна“, както отбелязва в своя дневник и тия „божи чудеса, сред които може да се не види прероден само онзи, у когото безвъзвратно е сломена пружината на живота“. Величков наистина се преражда и укрепва здравето си. Получава храна и неговото поетично вдъхновение — пише стихотворения, за да изрази главно бащинските си чувства — най-съдържателния мотив в неговата поезия. Но и това укрепване и ободряване е за съвсем кратко време. Завърнал се през април 1907 в България, той наново се изправя лице с лице с пошлостта и беззаконията, с материалните затруднения и огорчения. Затова продава всичко си имущество и през септември заедно с цялото си семейство тръгва пак за . . . Франция. Величков е на път да осъществи едно отдавнашно свое желание — да даде на невръстната си дъщеря френско образование, „и ако би било възможно и във френско училище и във Франция“, а след това да я направи „художница-живописка“ (Дневник, 25. II. 1905, Избрани произведения, том II, стр. 440). Но неочакваната смърт още при стъпването на френска земя осуетява реализирането не само на тези намерения, но и на редица литературно-творчески планове.

Заслужава да се отбележи и подчертае специално, че оказвайки гостоприемство на „доброволния“ политически емигрант и литератор, Франция — главно чрез обществеността на Гренобъл и Лион — откликва по един рядко трогателен начин на преждевременния край на Величков. Всички вестници на департаментите Isère и Rhône от най-различни либерално-радикални направления доста широко разгласяват вестта за смъртта, а след това и за погребението му. Някои сведения за тези отгласи са съобщени в нашата преса още преди три десетилетия (Мих. Вълнов — Константин Величков в Гренобъл, „Родина“, г. I, 1939, кн. 2, В памет на К. Величков, Мир, г. XLIII, стр. 11, 215 от 9. XII. 1937 г.). Още на другия ден — 17 ноември — се известява че „българският държавник, бивш министър на народното образование, един от ръководителите

на прогресивно-либералната партия, писателят К. Величков“ е починал в Гренобъл. Някои вестници предават подробно как в събота 16 ноември, 9 ч. сутринта съпругата на писателя отваря неговата стая и извиква ужасена, когато го вижда неподвижен на леглото. Идва веднага лекар, който установява, че смъртта е последвала от мозъчен кръвоизлив. Пристига и д-р Стойчев — български лекар в Лион и приятел на семейството, който се заема с уреждането на всички формалности — *La dépêche Dauphinoise*, № 1633 от 17. XI. 1907 г. Подобни сведения намираме и в други гренобълски вестници: *La République de L'Isère*, *Le petit Dauphinois* и др., в списанието „*Les Alpes pittoresques*“, а също така в лионските вестници *Lyon Républicain*, *La dépêche de Lyon* и др. Тези подробни и прецизни информации налагат да се направи и една лека корекция на датата на смъртта на Величков. Очевидно това е 16, а не 17 ноември, както досега пишат всички биографи и изследователи. (А съвсем неправилно е да се говори за 30 ноември, тъй като във Франция новият стил, грегорианският календар, е въведен отпреди няколко века).

В тези начални информации на първо място се изтъква Величков държавникът и бившият министър, а в зависимост от политическата ориентация на някои вестници — и неговото членство в прогресивно-либералната партия на Стоян Данев, а на второ място — литераторът, писателят. Това е лесно обяснимо, тъй като литературната му дейност е почти неизвестна. Само в *La dépêche Dauphinoise* се отбелязва, че бил писател с най-големи заслуги (№ 1637 от 21, XI. 1907). Колкото се отнася до причините на неговото „доброволно“ напускане на България, в повечето съобщения се посочва политическата обстановка в страната. *Lyon Républicain* изрично отбелязва — „вследствие на неотдавнашните политически инциденти“. За *La dépêche Dauphinoise* причината също се крие в политическата обстановка. И Величков пристигнал във Франция, защото било застрашено неговото спокойствие. За нас е напълно ясно, че това са безпринципните борби на буржоазните и дребнобуржоазни партии, байгандовската атмосфера в обществено-политическия живот, засилващия се личен режим на Фердинанд, които всъщност прогонват възрожденския идеалист и демократ. Но такова обяснение естествено не би могло да се очаква от тези вестници. Важното, безспорното за тях е, че Величков, отвратен от непоносимата атмосфера, е принуден да емигрира. Толкова по-странно е, че представителят на българите в Лион, нещо като български консул в града, д-р Стойчев не може да разбере или пък по други съображения не иска да признае това, а с учудваща наивност излиза с писмо в *La dépêche Dauphinoise*, за да коригира редакцията и да „докаже“, че не поради обществено-политически причини Величков напусна страната, тъй като България била „страна, където свободата и търпимостта са най-широки“, а само по лични съображения — да даде по-сOLIDно образование на своята дъщеря (№ 1634 от 18. XI. 1907).

Най-добре опровергава тези твърдения самият Величков. Нали той при освиркването на Фердинанд смело застава на страната на студентите и професорите в борбата им срещу „особата“ и дори съчинява протест срещу княза. (Ст. Попвасилев, Константин Величков, предговор Избр. съчинения, том I, стр. 14). Нали сам той, макар и да членува в буржоазните партии си остава един честен до наивност идеалист, бунтуващ се срещу всяка неправда. Пример — премиерата на „Доходно място“ от Островски в Народния театър на 24 септември (месец преди да напусне България), когато Жадов (арт. Кръстю Сарафов) започва да изобличава корупцията и безнравствеността на висшите чиновнически среди в помешническа Русия, Величков става и се обръща към публиката: „Господа, ръкопляскайте, ръкопляскайте! Там на сцената е нашия днешен политически живот...“ Не го уплашват и предупрежденията на софийския градоначалник. А с това още повече спечелва симпатиите на цялото гражданство. Най-после нали в последната си статия, преди да тръгне за Франция, декларира: „Живее се в поробена страна, но не се живее в опозорена страна, особено когато си носил вериги за нея. България обаче навсякъде ще я нося в сърцето си и ней ще бъдат всички мои мисли и чувства.“

Погребението на Величков, станало почти една седмица по-късно, на 22 ноември, се извършва при голяма тържественост и при масово участие не само на българите, живеещи в Гренобъл и Лион, но и на представителите на властта, на обществеността на Гренобъл. Според твърде подробния репортаж (в чисто вестникарски стил и заглавие „Погребението на г-н Величков“) на *La dépêche Dauphinoise* в погребалната процесия, след съпругата и дъщерята на Величков, след ордените и венците (от българското правителство, от Пазарджик и др.) следвали

председателят на съвета на департамента Isère, заместник-кмета на града, генералният секретар на префектурата, генералите на гарнизона, ректорът на университета, деканите на юридическия и на филологическия факултети, много други ръководители на служби в департамента и голям брой граждани. На гроба са говорили: пълномощният министър Золотович, от името на българското правителство, който в словото си нарича Величков една слава за България, Стоян Джубелиев от името на българите в Гренобъл и Лион, който обстойно проследява пътя на Величков като гражданин и писател. Генералният съветник на департамента и директор на университетската научна лаборатория Pégrier говори като представител на гренобълската общественост. Той характеризира Величков като смел и неподкупен гражданин с благородно сърце, отдалено излязло на справедливостта и свободата. Същевременно декларира, че говори и от името на франкмасонските ложи, на франкмасоните, които също оплаквали Величков, защото той бил с тях — „Il était des nôtres“. Действително Величков е бил свързан с тези ложи. Накрая произнася слово — на български език — и представител на прогресивно-либералната партия, изпратен специално от нейния лидер Ст. Данев.

Най-подробен репортаж за погребението намираме в бр. 160 от 30 ноември 1907 на илюстрованото списание Les Alpes Pittoresques, издавано в Гренобъл, който стига чак до поставяне на надгробния надпис „Konstantin Velitchkoff 1857—1907“ (Рождената дата е две години по-рано — 1855) и завършва със заключителните думи:

„Едно голямо име!
Цял живот героизъм и пример!“

Тези думи не са случайни. Те показват, че авторът им — Grationopolis — добре е разбрал наистина големия пример на Величков — с безкористно изпълнения дълг към отечеството и литературата. Те свидетелствуват и за положителното отношение на цялата редакция към делото на българския обществен и културен деец. Защото почти половината от ноемврийския брой на списанието е посветена на Величков: първата страница е изцяло заета с голям (най-известният) негов портрет и няколко фрази, в които Величков се поставя между онези видни личности, които желаели да усъвършенствуват познанията си в юридическия и филологическия факултети. И това щяло да бъде истинска гордост за университета. . . Поместена е и негова посмъртна снимка, както и снимки на българите в Лион и Гренобъл.

Но най-ценна е голямата статия — Константин Величков — част от която представлява репортажът за погребението. В нея посоченият автор (Grationopolis) твърде пълно и аргументирано анализира обществено-политическата дейност на Величков и оценява неговата лирика и проза, неговото публично и преводаческо дело. Очевидно сведенията са получени (това се признава и в статията) от българските студенти. Но на основата на тези данни — тук са направени собствени оценки и заключения, понякога твърде оригинални и сполучливи. Така например, отбелязва се, че Величков бил пример на съчетаване и примиряване на двойствеността между политика и поета, онова съединяване между поетичната мечта и действието, което съвременниците не могли да разберат. . . Или — като поет емигрант и заточеник, Величков с цялото си творчество бил против диктаторския режим на Стамболов и изобщо против ограничаването на свободата. Затова и неговото изгнаничество продължило дълго. . . Забележката на един от съотечествениците на поета, че той живеел с голяма носталгия към родната страна, авторът допълва, че той живеел най-напред с носталгията да изпълни своя дълг и при неговото изпълнение намерил смъртта си. . . Изказана е накрая надеждата и убеждението, че ако Величков би имал възможност да живее в Гренобъл, би написал една поема и за нашите Алпи, също така хубава като неговите „Писма от Рим“. . . Така с всички тези интересни и сполучливи бележки се допълва и представя пред френските читатели и литературният профил на Величков.

Изминалите шест десетилетия са изличили много от следите на това несъмнено интересно събитие, развълнувало древната столица на дофинците (Dauphinois) . . . Малцина са и останалите живи свидетели и участници. А с пренасянето две години по-късно, през 1909 г. костите на Величков в България изчезва и неговият гроб. Остава само хотел „Наполеон“, където в ноемврийската нощ на 1907 г. писателят завършва земните си дни. Това е хотел, който през 1815 г. приютава за три нощи завръщашия се от остров Елба Наполеон. . . Осъвременен и обновен,

разположен в централната старинна част на града, той и досега продължава да отстоява с чест конкуренцията на днешните с модерна архитектура хотели, които красят новите райони на извънредно много порасналия, модерен и силно развит в индустриално отношение град.

Днес, разбира се, Гренобъл живее с други събития и проблеми — например: откриването на най-големия във Франция център за атомни изследвания или организирането на предстоящите зимни олимпийски игри, на които градът е удостоен с честта да бъде столица. . .

Струва ни се обаче, че макар и след толкова десетилетия закъснение, до мемориалната бележка, която собственикът на хотела е поставил, за да отбележи пребиваването на великия французин, би могло да се сложи и една възпоменателна плоча с барелеф на Величков, която да напомня, че тук е починал един български общественик и писател. Сигурно обществеността на Гренобъл, независимо от това че живее вече в друга атмосфера и с други интереси, както преди шестдесет години засвидетелствуваше уважението си към делото и паметта на Величков, така и сега ще посрещне добре една такава инициатива. Но тя би трябвало да се поеме от Съюза на писателите в България и българското посолство в Париж. Особено при сегашната благоприятна обстановка на все повече разширяващите се културни връзки между двата народа. Нали в България гражданите на Пловдив, на древния Тримонциум и Филипополис тачат паметта на Ламартин и с гордост посочват къщата, в която е живял големият френски писател? . . . Това би било израз и на признателността на социалистическа България към заслужилия общественик, културен деец и писател-патриот.

Лион—Гренобъл, ноември 1967.

ИЗ КОРЕСПОНДЕНЦИЯТА НА СТОЯН МИХАЙЛОВСКИ

Николай Жечев

Епистолярното наследство има, както е добре известно, важно значение за осветляване личността на даден обществен, политически или културен деец, за разкриване на неговия „душевен мир“, подбудите на действията му и т. н., както и за попълване празните или за изправяне на допуснатите неточности в неговата биография. Това важи особено за периода на формирането, съзряването на творческата личност, за който период обикновено има твърде оскъдни или несигурни сведения. Оттук и оправданият интерес, който се проявява към кореспонденцията на изтъкнати личности както от страна на изследователя, така и от страна на широкия кръг читатели.

В настоящата публикация са включени 22 писма, излезли изпод перото на големия български писател-сатирик Стоян Михайловски (1856—1927). Част от тях се отнасят за ранния период от неговия живот — 70-те години на XIX в., а останалите — от по-късно време, като достигат до средата на второто десетилетие на нашия век. Те са адресирани до Ст. С. Бобчев (по-голямата част), до Др. Цанков, Кирил Христов и други лица и са писани от различни места.

Значението на тези писма трябва да се търси преди всичко в обстоятелството, че те се явяват непосредствено документално свидетелство за настроенията, възгледите и постъпките на младия Ст. Михайловски — в годините около освободителната руско-турска война, както и в по-късни моменти от неговия живот.

Те хвърлят, на първо място, светлина върху един период от живота на писателя (1877—1879 г.), за който досега се знаеше твърде малко и твърде общо, а в някои случаи и неточно. Така например в досегашните биографии на Ст. Михайловски не е установено точно кога той напуска Франция (първият период от следването му). „Когато Освободителната война е вече към края си и възможността да се проникне в България се увеличава — пише Ив. Богданов, —